

ПРАВО

УДК 340.12:396.2:347.96:343.162

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.48.50-53>

Ю. Боброва, д-р юрид. наук

juliatsymbal@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-7511-3171

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ІНТЕГРАЦІЯ ГЕНДЕРНОЇ ПЕРСПЕКТИВИ У ПРАВОСУДДЯ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Сьогодні міжнародне та національне законодавство вимагає від нашої держави реалізації принципу гендерної рівності, що пов'язано з євроінтеграційним курсом розвитку української правової системи. Усе більшої популярності набувають гендерні дослідження в усіх сферах суспільного життя, не виключенням є і судова система. Судді, вирішуючи судові спори, надають правову оцінку вчинкам людей, отже, судові рішення є індикатором порушення законності та маркером дотримання суспільством демократичних принципів держави. Отже суди мають можливість забезпечувати доступ до справедливості та усувати дискримінацію за ознакою статі за допомогою гендерного підходу. Вони володіють величезним потенціалом можливостей виправлення формальної, матеріальної та структурної нерівності через ухвалення судових рішень, що дає практичну можливість втілити гендерну симетрію в правову реальність. Розглянуто механізм інтеграції гендерної перспективи у правосуддя як комплекс заходів (інституційна політика) із забезпечення рівності перед законом і судом за ознакою статі; під час звернення до суду та рівності в доступі до професії судді, суддівської винагороди, кар'єрного зростання, участі в суддівському врядуванні та самоврядуванні, а також забезпеченні охорони материнства, у справедливому як для чоловіків, так і для жінок балансі між роботою та сім'єю тощо. Запропоновано інтегральне сутнісне розуміння гендерної перспективи як реальне, практичне застосування та реалізація відповідних заходів, проведення певних дій задля досягнення гендерної рівності; у забезпеченні залучення гендерних питань до системи правосуддя та розуміння як гендерна ідентичність впливає на правовий статус учасників судового розгляду. Наслідком інтеграції гендерної перспективи у правосуддя є зміцнення гендерної рівності в усіх аспектах суддівської діяльності, оскільки суди та судді – це агенти змін, які, застосовуючи закон, дають можливість людям відчувати себе рівними у власній державі.

Ключові слова: гендерна перспектива, інтеграція, суд, суддя, правосуддя.

Постановка проблеми. Сучасна актуалізація "гендерних питань" зумовлена необхідністю нівелювання дисбалансу між нормативним визначенням гендерної рівності і реальними сучасними соціальними процесами, що характеризуються збереженням гендерних диспропорцій майже в усіх сферах суспільного життя, де не є винятком і судова система. Ще в 1972 р. ООН визначила термін "врахування гендерної проблематики" (або "впровадження гендерної перспективи") як процес аналізу наслідків будь-якого запланованого заходу для жінок та чоловіків, зокрема наслідків законодавства, політики або програм, у всіх сферах та на всіх рівнях. Ця стратегія спрямована на те, аби проблеми та досвід жінок і чоловіків стали невід'ємним аспектом діяльності з розробки, виконання, моніторингу та оцінки політики і програм у всіх політичних, економічних та суспільних сферах, аби жінки та чоловіки рівною мірою користувалися результатами цієї діяльності та не зберігалась нерівність. Кінцевою метою є досягнення гендерної рівності. На сьогодні термін "гендерна перспектива" розуміється в більш широкому значенні, ніж зосередження уваги виключно на чоловіках та жінках, а саме, як спосіб з'ясування або аналізу впливу гендеру на можливості, соціальні ролі та взаємодію людей. Цей спосіб з'ясування впливу гендеру дозволяє провести гендерний аналіз, а згодом впровадити гендерну перспективу до будь-якої запропонованої програми, політики або організації [1].

У літературі часто підіймається питання інтеграції гендерної перспективи, але в секторі безпеки та оборони, освіти, політиці, бюджетуванні тощо; 7 лютого 2020 р. затверджено Інструкцію щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів. Аналізована проблематика актуальна в різних сферах суспільного життя, однак належною мірою не торкається сектора правосуддя. Вона відсутня і в Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 рр., яка визначає основні засади і напрями подальшого сталого функціонування та розвитку системи правосуддя з урахуванням кращих міжнародних стандартів і практик; пріоритети вдосконалення положень законодавства у сфері судоустрою, статусу суддів,

судочинства та інших інститутів правосуддя, а також впровадження невідкладних заходів для забезпечення позитивних зрушень у функціонуванні відповідних правових інститутів [2]. У документі, який містить ключові положення реформування судової системи, на жаль відсутня жодна згадка про необхідність інтеграції гендерної перспективи в правосуддя. За таких обставин актуальності набуває дослідження інституційної політики з інтеграції гендерної перспективи в правосуддя та розробка конкретних рекомендацій для її впровадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гендерну проблематику досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці-гендеристи – Дж. Анкер, С. Айвазова, Р. Айслер, Н. Анішук, Т. Бек, Т. Бендас, Н. Болотіна, М. Буроменський, Т. Веблен, О. Вороніна, В. Глинаний, О. Дашковська, К. Делфі, Л. Завадська, Л. Кормич, О. Кулачек, Н. Лаврінченко, І. Лаврінчук, К. Левченко, Л. Леонтьєва, О. Матвієнко, Н. Оніщенко, Л. Петришина, Н. Пушкарьова, С. Полєніна, З. Ромовська, Л. Смоляр, О. Сулова, М. Томашевська, О. Уварова, Г. Христова та інші.

Мета статті. На підставі аналізу інтегрального поняття "гендерна перспектива" дослідити необхідність її інтеграції в правосуддя з урахуванням викликів сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до визначення Європейського інституту гендерної рівності інтеграція гендерних питань потребує як інтеграції гендерної перспективи до змісту різних політик, так і вирішення проблеми представництва жінок і чоловіків у цій сфері політики. Отже, окрім аналізу та внесення змін до конкретної політики, необхідно відобразити рівне представництво жінок в установах та органах, які приймають рішення [3].

У широкому розумінні ООН жінки визначають, що, інтегруючи гендерну перспективу, не можна покладатися на поширені стереотипні уявлення про те, "якими є" конкретні жінки, чоловіки або люди з іншими видами гендерної ідентичності та гендерного самовираження. Наприклад, молоді маргіналізовані в соціально-економічному плані чоловіки, зокрема представники етнічних меншин, можуть стереотипно вважатися жорстокими особами та

злочинцями. У свою чергу, стереотипні уявлення про молодих жінок і дівчат як про осіб, які переважно є жертвами, може призвести до того, що вони перебуватимуть на другорядних ролях та будуть позбавлені можливості брати активну участь у суспільному житті, а говорити за них будуть інші люди. Для того, аби зрозуміти їхні потреби, необхідний ретельний та фактологічно обґрунтований гендерний аналіз. Гендерний аналіз – це критичне дослідження того, як відмінності в гендерних ролях, видах діяльності, потребах, можливостях та правах впливають на жінок, чоловіків, дівчат і хлопців, а також на осіб з іншими видами гендерної ідентичності та різним досвідом у тій сфері, яку регулює певна політика, в певній ситуації або умовах [1].

З урахуванням вищенаведеного інтегральне сутнісне розуміння гендерної перспективи, на наш погляд, вбачає реальне практичне застосування та реалізацію відповідних заходів, проведення певних дій задля досягнення гендерної рівності (інституційна політика); у забезпеченні залучення гендерних питань у всіх аспектах системи правосуддя та розумінні того, як гендерна ідентичність впливає на правовий статус учасників судового розгляду. Термін "інтеграція" разом з гендерною перспективою вживається для підсилення значення врахування гендеру як такого.

Ураховуючи, що за даними Global Gender Gap Report (Індексу гендерного розриву–2021) цього року Україна посіла 74 місце в рейтингу, опустившись на 15 позицій (59 місце в 2020 р.), можемо впевнено говорити, що інтеграція гендерної перспективи потребує справді активних дій як з боку держави і суспільства, так і кожного з нас зокрема.

З погляду держави у Національному плані дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до 2021 р. урядом визначено конкретні заходи, як-то:

- забезпечити правосуддя з гендерно-чутливим підходом; виконати зобов'язання щодо попередження, розслідування та покарання злочинів проти жінок та дівчат;
- не застосовувати амністію за злочини, пов'язані з сексуальним насильством під час конфлікту;
- долучати жінок до процесу переговорів щодо припинення, особливо на рівні прийняття рішень;
- проводити обов'язкові систематичні навчання правоохоронних органів та військових щодо прав жінок;
- привести у відповідність з міжнародними стандартами визначення зґвалтування, додавши до нього не лише фізичне насильство, але й зловживання владою, страх психологічного насильства, шантаж та утримання в неволі;
- забезпечити адекватну медичну допомогу та доступ до правосуддя для жертв сексуального насильства, внутрішньо переміщених жінок та інших вразливих груп жінок;
- узгодити термінологію антидискримінаційного законодавства;
- проводити політику та програми державного апарату, націлені на гендерну рівність [4].

Окрім наведеного, виконання Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 р. дасть змогу здійснити ще й такі заходи:

- 1) удосконалити нормативно-правову базу у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, узгодити її з міжнародними стандартами та законодавством ЄС;
- 2) створити умови й можливості для паритетної участі жінок і чоловіків у прийнятті політичних, економічних та соціальних рішень;

3) підвищити рівень поінформованості роботодавців з питань запровадження міжнародних стандартів рівності працівників у сфері праці;

4) створити належні умови для забезпечення жінкам і чоловікам можливості суміщати трудову діяльність із сімейними обов'язками;

5) підвищити рівень поінформованості населення з питань рівного розподілу сімейних обов'язків і відповідальності між жінками та чоловіками щодо виховання дитини;

6) підвищити рівень компетенції фахівців із питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

7) забезпечити впровадження до навчальних програм стандартів гендерної освіти;

8) забезпечити проведення інформаційних кампаній за участю засобів масової інформації, закладів культури і навчальних закладів з метою подолання стереотипних уявлень про роль жінки та чоловіка;

9) удосконалити механізм реагування на факти дискримінації за ознакою статі [5].

Глобальне узагальнювальне дослідження ООН – Посилення національних механізмів забезпечення гендерної рівності та розширення можливостей жінок [6] визначило перелік чинників, які обумовлюють успішність механізмів забезпечення гендерної рівності (на національному рівні, проте вони також цілком застосовні та доречні на регіональному й місцевому рівнях):

- зобов'язання всіх міністерств переглянути свою політику та програми з урахуванням гендерних аспектів; покладання відповідальності за виконання цього зобов'язання на найвище керівництво;

- міжміністерська координаційна структура для моніторингу поступу та зв'язків із зацікавленими сторонами;

- залучення відповідних зовнішніх зацікавлених сторін, як-от: центри гендерних/жіночих студій та досліджень; наукові й освітні заклади; приватний сектор; ЗМІ; громадські об'єднання, особливо жіночі організації; інші представники громадянського суспільства;

- можливості для розбудови потенціалу з метою підвищення обізнаності державних посадовців і службовців з проблематикою гендерної рівності;

- забезпечення врахування гендерних аспектів у ході реформування законодавства з питань сім'ї, зайнятості, соціального забезпечення, оподаткування (податком на доходи фізичних осіб), освіти, а також запровадження позитивних дій для підвищення статусу жінок і сприяння створенню культури гендерної рівності;

- достатність бюджетних ресурсів та професійної спроможності;

- наявність інструментів для розробки стратегій інтеграції гендерного виміру та відповідної методики.

Отож, на національному рівні визначено практичні, конкретні дії, що покликані забезпечити реалізацію гендерної рівності, що охоплюються поняттям "гендерна перспектива".

Із назви статті виникає запитання: навіщо нам інтегрувати гендерну перспективу в правосуддя? Відповідь однозначна і проста – тому що державою на судову владу покладено обов'язок забезпечувати рівність (у т. ч., і за статевою ознакою) шляхом відправлення судовництва, через встановлення об'єктивної істини у справі.

Безумовно, інтеграція гендерної перспективи в правосуддя вбачає рівність у доступі до професії судді, суддівської винагороди, кар'єрного зростання, участі в суддівському врядуванні та самоврядуванні, а також забезпеченні охорони материнства, у справедливому як для чоловіків, так і для жінок, балансі між роботою та сім'єю. Вона також охоплює аналіз впливу гендерних стереотипів, специфічних робочих проблем і навантажень, а та-

кож виконання батьківських і сімейних функцій на можливості професійного шляху в правосуддя, відправлення судочинства і кар'єрного зростання суддів-жінок та суддів-чоловіків. Її врахування передбачає можливості за рішенням кожного конкретного колективу суду скоротити тривалість робочого дня для суддів-батьків, коригувати графік роботи, враховувати гендерний критерій при визначенні суддівського навантаження та спеціалізації суддів з розгляду певних категорій справ, індивідуальних можливостей для відпочинку, особливо тих, котрі мають малолітніх чи неповнолітніх дітей.

Головним з аспектів гендерної перспективи в судочинстві є визначення бар'єрів доступу до правосуддя через гендерний аналіз ряду характеристик сторін: стать, вік, соціальна приналежність, рівень матеріального забезпечення тощо. Під час вирішення справ вона означає юридичний аналіз справ відповідно до принципу рівності (жінки та чоловіки не є однорідними групами; вони мають різний досвід, потреби, цінності, а також різні можливості) з вирішенням таких питань, як:

- чи зазнала котрась зі сторін шкоди за ознакою статі?
- які засоби правового захисту могли б найкраще забезпечити відшкодування такої шкоди?
- які засоби були б найбільш корисними для усунення гендерної нерівності в подальшому?
- чи проведений суддею правовий аналіз правовідносин повністю позбавлений існуючих стереотипів?
- чи прийнято до уваги побажання жертви під час вирішення питання про форму і розмір відшкодування шкоди?

У кожній конкретній справі судові засоби правового захисту мають бути необхідними і достатніми для усунення "гендерного правопорушення" та відшкодування завданої ним шкоди. Як наслідок суддя, працівник суду повинен усвідомлювати власну гендерну ідентичність, а також вплив гендерних стереотипів на формування гендерних уявлень і цінностей під час відправлення судочинства в усіх учасників судового розгляду, а також встановлювати об'єктивну істину в спорах з обов'язковим урахуванням гендерних особливостей; бачити можливості впровадження гендерної компетенції для практичної реалізації принципу гендерної рівності.

Тільки комплекс заходів з інтеграції гендерної перспективи в правосуддя може дати реальні позитивні результати з досягнення гендерної рівності в правосудді. На наш погляд, урахуовуючи виклики сьогодення, він повинен охоплювати такі дії:

- долучити експертів з гендерних питань до складу Комісії з питань правової реформи при Президентові України та Комітетів з питань правової політики та з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України;
- долучити експертів з гендерних питань до складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України і Вищої ради правосуддя та враховувати їхній досвід у вирішенні гендерно зумовлених питань;
- передбачити квоти з метою забезпечення рівного представництва суддів-жінок у складі Ради суддів України;
- включити гендерну складову до кожного етапу організації та навчання кандидатів на посаду судді та діючих суддів;
- інтегрувати цінності рівності та відсутності дискримінації в ході судової реформи задля поступової трансформації мислення суддів, працівників судів, громадськості та переходу на європейські цінності, гендерну культуру;
- враховувати потреби суддів з дітьми та літніми родичами, що потребують догляду під час розподілу судово

вого навантаження, обрання спеціалізації суддів з розгляду судових справ, обрання на посаду слідчого судді, надання чергової, додаткової чи інших відпусток;

- інтегрувати цінності рівності та відсутності дискримінації при здійсненні керівництва та адміністрування в судах;
- інтегрувати гендерні компоненти при вдосконаленні системи юридичної освіти та підготовки персоналу для судів;
- враховувати гендерний критерій при доборі на посаду судді;
- організувати розгорнутий збір статистичних даних гендерно-чутливої судової статистики;
- враховувати необхідність збільшення чисельності жінок (у т. ч., на керівних посадах) та покращення доступу до кар'єрних можливостей суддів-жінок в управлінні судами;
- забезпечити створення механізмів контролю з боку омбудсмена України за реалізацією законодавства з питань забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у секторі правосуддя;
- організувати наукових та експертних досліджень з гендерної проблематики суддівської діяльності;
- використання усталених практик аналізу стратегій, програм, політик інтеграції гендерної перспективи в правосуддя.

На нашу думку, декларований державою комплекс заходів щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків є теоретичним механізмом реалізації принципу гендерної рівності, у тому числі, і в судовій системі, однак в реальності, на практиці, на наш погляд, він майже неіснуючий. Як показує досвід вивчення досліджуваного питання, корінь проблеми слід шукати ще й у тому, що нині у навчальних програмах майбутніх правників відсутні предмети, які б формували у студентів гендерне бачення суспільства, розуміння гендерного паритету та участь кожного із нас у реалізації принципу гендерної рівності задля розбудови демократичної держави та реалізації верховенства права.

Висновки. Таким чином, інтеграція гендерної перспективи в правосудді покликана забезпечити гендерну рівність у самій судовій системі; реалізувати принцип гендерної рівності судами, сприяючи верховенству права та рівному доступу до правосуддя. Тільки трансформація усталеного бачення механізму відправлення судочинства, який пронизаний проблемою суспільних стереотипів, узагальнених уявлень про характеристики, ролі, якості чоловіків та жінок, які переносяться на конкретного індивіда і під час судового розгляду, саме з урахуванням гендерного компоненту, сприятиме покращенню якості відновлення порушених унаслідок статевої дискримінації прав.

Список використаної літератури

1. Миртінен Г. Управління сектором безпеки, реформа сектора безпеки та гендерні питання : зб. інф.-метод. мат-ів / Г. Миртінен // Гендерні питання у секторі безпеки. – Женева : DCAF, ОБСЄ/БДІПЛ, ООН Жінки, 2019. URL: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Tool%201%20UA.pdf> (дата звернення: 29.09.2021).
2. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137> (дата звернення: 29.09.2021).
3. Сучасні тенденції розвитку і практики гендерно орієнтованого бюджетування на світовому, європейському та національному рівнях: тези вебінарів. Київ, 2020. 132 с. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Сучасні_тенденції_розвитку_і_практики_ГОБ.pdf (дата звернення: 29.09.2021).
4. Національний план дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до 2021 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-go-planu-dij-z-vikonannya-rekomo-zhinok-do-vosmoji-periodichnoi-dopovidy-ukrayini-pro-vikonannya-konvenciyi-pro-likvidaciyu-vsih-form-diskriminaciyi-shchodo-zhinok-na-period-do-2021-roku> (дата звернення: 30.09.2021).

5. Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року : Постанова КМ України від 11 квіт. 2018 р. № 273. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/gu/273-2018-%D0%BF> (дата звернення: 30.09.2021).

6. Глобальне узагальнююче дослідження ООН – Посилення національних механізмів забезпечення гендерної рівності та розширення можливостей жінок (ООН Жінки, 2010). URL: http://www.un.org/womenwatch/daw/TechnicalCooperation/GLOBAL_SYNTHESIS_REPORT_Dec%202010.pdf (дата звернення: 30.09.2021).

References

1. Myrtilinen H. Security Sector Management, Security Sector Reform and Gender Issues: Coll. inf.-method. materials "Gender issues in the security sector". Geneva: DCAF, OSCE / ODIHR, UN Women, 2019. Retrieved from <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Tool%201%20UA.pdf>

2. On the Strategy for the Development of the Justice and Constitutional Judiciary for 2021-2023. Decree of the President of Ukraine; Strategy on June 11, 2021 № 231/2021. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137> [in Ukrainian].

3. Current trends and practices of gender budgeting on global, European and national levels: Abstracts of webinars. Kyiv: Vivario, 2020. 132 pages. Retrieved from https://mof.gov.ua/https://mof.gov.ua/storage/files/Сучасні_тенденції_розвитку_і_практики_ГОБ.pdf [in Ukrainian].

4. National Action Plan to implement the recommendations set out in the concluding observations of the UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women by 2021. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-go-planu-dij-z-vikonannya-rekomo-zhinok-do-vosmoyi-periodichnoyi-dopovidi-ukrayini-pro-vikonannya-konvencyi-pro-likvidaciyu-vsih-form-diskriminaciyi-shchodo-zhinok-na-period-do-2021-roku> [in Ukrainian].

5. State social program to ensure equal rights and opportunities for women and men until 2021: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine; Program, Passport, Events on April 11, 2018 № 273 [in Ukrainian].

6. UN Global Comprehensive Study – Strengthening National Mechanisms for Gender Equality and Women's Empowerment (UN Women, 2010). Retrieved from http://www.un.org/womenwatch/daw/TechnicalCooperation/GLOBAL_SYNTHESIS_REPORT_Dec%202010.pdf [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 07.10.21

Yu. Bobrova, Dr of Juridical Sci.

juliatsymbal@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

GENDER MAINSTREAMING IN JUSTICE: CURRENT CHALLENGES

Today, international and national legislation requires Ukraine to ensure and implement the principle of gender equality in all spheres of public life, which is related to the European integration course of the Ukrainian legal system. In connection with the above, gender studies are becoming increasingly popular in all spheres of public life, and the judiciary is no exception. This is due to the fact that judges, in their daily activities, in resolving litigation, give a legal assessment of people's actions. Thus, court decisions are a kind of indicator of the rule of law and a marker of society's compliance with democratic principles of the state. Thus, courts have the opportunity to ensure access to justice and eliminate gender discrimination through a gender approach. They have a huge potential to correct formal, material and structural inequalities through court decisions, which provides a practical opportunity to translate gender symmetry into legal reality. The article considers the mechanism of gender mainstreaming in justice as a set of measures (institutional policy) to ensure equality before the law and the court on the basis of gender; access to justice and equality in access to the profession of judge, judicial remuneration, career advancement, participation in judicial governance and self-government, and maternity protection, in a fair work-life balance for both men and women. it, etc. An integrated essential understanding of the gender perspective as a real, practical application and implementation of appropriate measures, carrying out certain actions to achieve gender equality is proposed; in ensuring gender mainstreaming in all aspects of the justice system and understanding how gender identity affects the legal status of litigants (institutional policy). The integration of a gender perspective into the judiciary is the strengthening of gender equality in all aspects of the judiciary, as judges and judges are agents of change who, through the application of the law, enable people to feel equal in their own country.

Keywords: gender perspective, integration, court, judge, justice.